

X.DAULETNAZAROV ASARLARIDA FORS-TOJIK TILIDAN O'ZLASHGAN SO'ZLARNING ISHLATILISHI

Arephaeva Nazigul Kenesbaevna

Qoraqalpoq davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada taniqli qoraqalpoq shoiri X.Dauletnazarov-ning asarlarida qo'llanilgan fors-tojikcha so'zlar va ularning tahlili bayon qilingan.

Kalit so'zlar: *lug'at, fors-tojik tili, iqtisodiy va madaniy aloqalar, so'z o'zlashishi, adabiy aloqalar.*

Qoraqalpoq tilining lug'at tarkibi o'zining ko'p asrlik tarixida shakllangan va hozirgi kunda ham rivojlanib kelmoqda. Uning lug'at tarkibi bir tomondan qoraqalpoq tilining o'z ichki qonuniyatlari asosida boyib borsa, ikkinchidan boshqa tillardan so'zlarni o'zlashtirish orqali boyimoqda. Qoraqalpoq xalqi o'zining tarixiy kechmishida hududiy-geografik jihatdan turli hududda, ma'lum bir tarixiy holatlarga bog'liq ravishda boshqa xalqlar bilan turli xil aloqada va munosabatda bo'lib keldi. Bu tarixiy jarayonlar qoraqalpoq tiliga ham o'zining ta'sirini tekkizdi, yaqin joylashgan va o'zaro munosabat o'rnatgan xalqlarning tilidan bizning tilimizga siyosiy, madaniy va iqtisodiy sohalarga dahldor ko'plab so'zlar kirib keldi. X.Dauletnazarov asarlarining lug'at tarkibida asl turkiycha so'zlar bilan bir qatorda fors-tojik tillaridan o'zlashtirilgan so'zlar ham ma'lum o'rin egallaydi. [1]

Fors tilidan o'zlashgan so'zlar ham umumiy olib qaraganda, og'zaki va yozma turda tilimizning lug'at tarkibidan o'rin olgan. Ularning qoraqalpoq tiliga o'zlashtirilishi bevosita va qo'shnii xalqlarning tillari, jumladan, o'zbek, turkman tillari asosida ko'proq amalga oshgan. Qoraqalpoq mumtoz adabiyotida o'sha davrdagi yozma adabiy tillar ta'sirining bo'lishi badiiy so'z ustalari tomonidan o'z asarlari orqali fors tilidan tilimizning lug'at tarkibiga ba'zi leksik birliklarning olib keltirilishiga sababchi bo'ldi. Buning ustiga so'nggi davrlarda qoraqalpoq xalqining tojik xalqi bilan yaqin qo'shni bo'lishi, qoraqalpoq va tojik xalqlari orasidagi iqtisodiy va madaniy munosabatlar tojik va qoraqalpoq tillari o'rtasidagi aloqaning rivojlanishiga sabab bo'lmoqda.

Mana bularning barchasi qoraqalpoq tiliga fors-tojikcha so'zlarning kirib kelishiga olib kelmoqda. Ularning asosiy ko'pchiligining tilimizga oldingi davrlardan oq o'zlashtirilishi va kundalik turmushda keng qo'llanilishi bunday so'zlarni ham lug'at birliklari darajasiga ko'tardi.[2]

Jumladan: X.Dauletnazarovning «Bizdi qiyin halga barg'iz ba» nomli she'rida ushbu satrlarda forscha so'zlarning qo'llanganligini ko'rishimiz mumkin:

Dushpanga insap ber, dosqa diyanat,

*Kewilge jaqsılıq qusın uyalat.
Hesh keshirilip bolmas elge qıyanat,
Qıńır iske, qıysıq jolǵa bargız ba.*

Bu satrlarda **dushpan** so'zi fors tilidan o'zlashtirilgan so'z bo'lib hisoblanadi. Shuningdek, «Qaraqalpaq táriypi» she'rida:

*Qızǵıshtay qorılar Jer hám Aspanı,
Kón'li shegarasız, oylamas saqlıq.
Tán almaydı yaratqannan basqanı,
Ǵaybar minezi bar Qaraqalpaqtın'.[5]*

Bu satrlarda **yaratqan** so'zi fors tilidan o'zlashtirilgan so'z bo'lib hisoblanadi. «Taǵdırge tólem hám qaytım kóp boldı» she'rida:

*Táshwishtiń tikenli gúllerin terip,
Kelermen úmittiń izine erip.
Jılıslap hárkimge ornımdı berip,
Esik bette qalǵan paytım kóp boldı.*

Bu satrlarda **gul** so'zi fors tilidan o'zlashtirilgan so'z bo'lib hisoblanadi. Yana «Kózime tústi» qosıǵında:

*Boyları naz-jılwa menen bezengen,
Qálbinen ushıǵa sezim elengen.
Kırpikler niginde ishqı gezengen,
Kúydirgi kózleri kózime tústi.*

Bu satrlarda **naz** so'zi fors tilidan o'zlashtirilgan so'z bo'lib hisoblanadi.

Shu jumladan, X.Dauletnazarov asarlarida *hár, hámme, hesh* olmoshlar, *eger, hám, ya, na, biy* kabi ko'makchi so'zlar juda ko'p ishlatilgan: Masalan, «Qáyteyin» she'rida:

*Oq jaysız atılmısh muhabbat oǵı,
Otsiz jalınsız aq kúydirgi shoǵı.
Hár jıllı lebizıń kewlimniń toǵı,
Húsnıne qaratpay qoymas qáyteyin.*

Fors tilidan o'zlashtirilgan so'zlarning bir guruhi eron xalqlari bilan iqtisodiy aloqalar natijasida kirib kelgan narsa-buyumlarning atamasini bildirsa, ikkinchi bir guruhi qoraqalpoq tilida mavjud mahalliy turkiy so'zlar bilan birgalikda qo'llanilgan sinonim so'zlar bo'lib hisoblanadi.[4]

Shu jumladan, X.Dauletnazarov asarlarida *hár, hámme, hesh* olmoshlari, *eger, hám, ya, na, biy* kabi ko'makchi so'zlar ko'p ishlatilgan:

*Húrden aǵla qáddi-qáwmetiń,
Buringıday kúlip kiyatsań.
Inam eger edim, hámme sin,
Bul dúnyada neni unatsań.*

X.Dauletnazarov asarlari leksikasida fors tilidan o'zlashtirilgan *biy, na* prefiksleri ónimli qollanilgan. Misali, *námárt, biygúna, nadan, biyopa, biyúmit, biypárwa* va h.k.z. Uning «Meniń dártli Ámiwdáryamsan'» nomli she'rida mana shunday satrlarni uchratishimiz mumkin:

*Talay jol o'zgartip kesip tawlardi,
Tawbege keltirip menmen jawlardi.
Basin'nan dumanday ketpes tawlardi,
Seyiltip, **namartler** qolin baylarsan'.[5]*

Bu satrlarda *námárt* so'zi fors tilidan o'zlashgan so'z bo'lib hisoblanadi. «Dunyani balalarg'a tapsiriw kerek!» nomli she'rida bo'lsa:

***Biyparwa, biyumit** eresek janlar,
Dunyag'a, zamang'a qol silter nalip.
Jer degen kemeni duktirer jarg'a,
Biyiklikti olardan qoymasa alip.*

Bu satrlarda *biyparwa, biyumit* so'zlari fors tilidan o'zlashtirilgan so'zlar bo'lib hisoblanadi.

Hozirgi zamon qoraqalpoq tilining lug'at tarkibidagi fors-tojikcha so'zlar ishlatilish jihatdan ham, miqdor jihatdan ham arab tilidan o'zlashgan so'zlar bilan bir qatorda turadi. Aniqrog'i, fors va arab tillaridan o'zlashgan so'zlarning o'zlashish tartibi va yo'nalishi deyarli bir-biriga yaqin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Dáwletov A., Paxratdinov Q. Qaraqalpaq til bilimi. Nukus, Bilim, 2008.
2. Orazımbetov Q. Házirgi qaraqalpaq lirikasında kórkem formalar-dıng evolyuciyası hám tipologiyası. – Nukus: «Bilim». 2004.
3. Berdimuratov E. Házirgi qaraqalpaq tili. Leksikologiya. Nukus, Bilim, 1994.
4. Abdinazimov Sh. Sózlerim merwertdur aytilg'an hár bir. – Nukus: «Bilim», 1997.
5. Paxratdinov Q., Ótemisov A. Qarakalpak tilindegi shıg'ısı arabsha sózler. Nukus, Qaraqalpaqstan, 2015.